

duy

DRUGA KATEDRA

PRAVO NA SLOBODU

Zakonske determinante lišenja slobode – Sloboda ličnosti
– Upravno-pravna zaštita slobode – Pravo i tehnologija

Predsedavao je dr Stevan Lilić, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu

Dr STEVAN LILIĆ:

Siguran sam da ste u dobroj meri već upoznati da je ova oblast veoma prisutna i veoma razvijena u današnjem svetu. Kopaonička škola sa ovom godinom »hvata korak« sa onim što se događa u velikom svetu oko nas i uključuje ovu tematiku.

Oblast prava i tehnologije je izuzetno velika, dinamična oblast; praktično, svaki dan se menja, nešto novo se pojavljuje. Iako smo na visokim vrhovima Kopaonika, mi smo u komunikaciji sa celom planetom, preko našeg Interneta, preko naše elektronske pošte, što je tradicija ne samo Srbije, nego i Japana.

Istovremeno, sa zadovoljstvom želim da predstavim u ime Jugoslovenskog društva za pravnu informatiku, časopis »Kompjuter i pravo«. Izdanje je štampano istovremeno i na srpskom i na engleskom jeziku. Takođe, ovaj časopis se nalazi na Internet mreži.

Želimo da vam pokažemo i prikažemo u onoj minimalnoj meri, u kojoj je to moguće ovde, kako stvari stoje oko toga. Mi ćemo prezentirati desetak radova iz oblasti »Pravo i tehnologija«.

To je, pre svega, kolega profesor Predrag Dimitrijević sa Pravnog fakulteta u Nišu koji će nam izložiti pitanja vezana za »Upravno-pravno odlučivanje i kompjutersku tehnologiju«, tzv. automatsko donošenje upravnih akata.

Zatim, kolega profesor Dušan Nikolić, sa Pravnog fakulteta u Novom Sadu i kolega asistent Bojan Pajtić, takođe sa Pravnog fakulteta u Novom Sadu koji će govoriti o odgovornosti za povredu ugovora o informacionim uslugama.

Treći izlagač biće kolega dr Dragan Prlja, Generalni sekretar Jugoslovenskog društva za pravnu informatiku i saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i

privredu, čijom zaslugom, praktično, imamo ovu realizaciju danas. Njegova je tema centralna tema – »Internet u pravnoj profesiji«.

Koleginica Arsica Skandovski, samostalni savetnik u Saveznom ministarstvu za spoljnu trgovinu, upoznaće nas sa temom »Tehnologija kao ulog stranog partnera«, a koleginica Dušanka Dudić, samostalni savetnik Saveznog zavoda za intelektualnu svojinu izložiće temu »Topografija integrisanih kola i njena zaštita posebnim pravom intelektualne svojine«.

Zatim, sledi nekoliko tema direktne oblasti prava i kompjutera »O kompjuterima i kompjuterizaciji«, o kojoj će govoriti kolega Dragan Davidović, advokat iz Beograda, i »Računar u sudskoj praksi«, kolege Mirka Jovanovića, advokata iz Beograda.

Na kraju, ja ću biti slobodan da u najkraćim crtama prezentiram radove koleginica i kolega koji nisu prisutni, a to su: dr Mirjana Drakulić, profesor Fakulteta organizacionih nauka u Beogradu čija je tema »Internet – lavirint prava«, kao i teme kolega iz Podgorice: »Pravo i prenošenje informacija« docenta dr Milorada Ivovića i »Upravna reforma i proces informatizacije«, magistra Milana Markovića.

Na kraju ću vas upoznati sa svojim radom »Pravo privatnosti«.

*Dr PREDRAG DIMITRIJEVIĆ,
docent Pravnog fakulteta u Nišu*

Osnovno pitanje teorijskog računarstva postavljeno pre više od pola veka je da li se pravna odluka može programirati? Osnovni cilj ovog rada je da se postave i otvore neka osnovna pitanja koja se odnose na upotrebu kompjutera u procesu pravnog, a posebno upravno-pravnog odlučivanja. Radi se o pitanjima koja se javljaju kao prethodna kada se pomene upotreba kompjutera u procesu pravnog odlučivanja. Međutim, ona se javljaju i kasnije, zapravo uvek kada se nađemo na ovom terenu.

Predmet rada je sagledavanje mogućnosti upotrebe kompjutera u procesu uobličavanja upravnih odluka koje imaju oblik upravnog akta, odnosno u sagledavanju veza između pravno-logičkog mišljenja i formalno-logičkih principa koji važe u unutrašnjem svetu softvera. Otuda ova tema ima svoju teorijsku i praktičnu dimenziju.

Aktuelnost ove problematike proizlazi iz činjenice da donošenje upravnih akata predstavlja najznačajniji oblik upravno-pravnog odlučivanja, kako u kvantitativnom, tako i u kvalitativnom smislu. Godišnje se u svakoj državi donese na hiljade upravnih akata. Takav kvantitet normativne produkcije uprave ima svoju kvalitativnu dimenziju. Radi se o aktima koji imaju eksterno pravno dejstvo, stiču pravosnažnost, što se pri njihovom izdavanju mora zadovoljiti administrativna prav-

da, što se njihovim izdavanjem pruža zakoniti i efikasan javno-pravni servis građanima i drugim klijentima javne uprave i, najzad, da se izdavanjem ovih odluka treba da prikaže na konkretnoj sceni u odnosima sa građanima, pravna država sa ljudskim likom. Sve su to argumenti, da se postepeno pređe na automatsko izdavanje upravnih akata.

Odlučivanje predstavlja složeni misaono-voljni proces. U njemu je, ipak, moguće razlikovati određene faze, i to: prikupljanje informacija, njihova analiza, sinteza, vrednovanje, ocena informacija i donošenje odluke. Pravno odlučivanje u upravi je specifičan model pozitivno-pravnog odlučivanja, čija je suština u primeni apstraktnih normi na konkretne slučajeve u kojima se, po pravilu, ne rešavaju sporna pitanja, već se preciziraju primarne dispozicije, koje su inače apstraktno i generalno date u opštim pravnim normama. Otuda, upravno odlučivanje je principijelno jednostavnije od sudskog, pa je zbog toga i podobnije za automatsku obradu.

U pravnoj teoriji postoje različita shvatanja o pravnoj prirodi pravne, pa time i upravno-pravne odluke. Od shvatanja da se radi o mehaničkoj primeni opšte norme na konkretan slučaj, pa do shvatanja da je to »kreativni čin« upotrebe prava. Međutim, bez obzira na ova shvatanja i najsloženija se pravna odluka može izraziti u formalnoj strukturi silogističke operacije, u kojoj se raspoznaju činjenična premissa, normativna premissa i odluka u formi zaključka. Elemente normativne premisse čine informacija o važećoj normi i informacija o sadržini pravne norme. Obrada ovih informacija daje normativnu odluku. U ovoj fazi automatizovane obrade informacija rešava se problem izbora pravne norme. Elementi činjenične premisse čine razne, zavisno od vrste upravne stvari, objektivne i subjektivne informacije koje čine relativno činjenično stanje konkretne upravne stvari. Sve ove činjenice treba obraditi i na osnovu toga sledi posebna odluka o činjenicama. Najzad, sledi upravno-pravna odluka kao generalna logičko-pravna konkluzija. Ona čini treći nivo automatske obrade informacija čija sadržina ulazi u dispozitiv konkretnog rešenja.

Kompjuteri se mogu upotrebiti ne samo za prikupljanje informacija u cilju pripremanja upravne odluke, već oni mogu preuzeti i deo odlučivanja. Pretpostavke za to su: dostupnost odgovarajućih pravnih i činjeničnih informacija, koje karakteriše stabilnost i konstantnost pravnih informacija i stabilnost činjenične strukture, koja se ponavlja. Potrebno je znati i pravila za automatsku obradu ovih pravnih i činjeničnih odluka – premissa, koja čine pravila odlučivanja u užem i pravom smislu.

Nije moguće automatizovati donošenje svih upravnih akata. Postoji samo principijelna mogućnost za programiranje upravnih odluka, i to kada se radi o skraćenom upravnom postupku, jednostranačkim upravnim stvarima, jednostavnim višestramačkim stvarima u kojima nema prigovora zahtevu, a iz činjenica proizlazi da se zahtevu ima udovoljiti, zatim su to jednostavne prekršajne stvari i upravne stvari iz oblasti finansija, osiguranja, penzija, poreza, taksi, komunalnih delatnosti, zatim izdavanje uverenja, potvrda i sl., saobraćajne upravne stvari, neke građevinske i trgovačke dozvole, itd. Karakteristike ovih upravnih stvari koje su podobne za au-

se sve norme i šta odnosi na pitanje zastarelosti, ili zatezne kamate, na to dobijete odgovor da u vezi sa tim pitanjem ima pet normi, od Zakona o obligacionim odnosima, Zakona o visini stope zatezne kamate, itd. – dakle, dobijete listu mogućih normi; zatim dobijete njihov tekst i potom odluke viših sudskih instanci koje su donete u primeni takvih propisa. Mislim da je to maksimum koji pravnik-praktičar može poželeti u primeni prava, a da mu mašina koja stoji pred nama to mnogo može olakšati. To je bila suština ovog izlaganja.

Mislim da je završni zaključak mnogo optimističniji u odnosu na kolegu Davidovića. Dakle, jednostavno, tu mašinu ne treba posmatrati kao neko ko nam pravi nove probleme i zahteve, već nešto što može da nam pomogne da svoj posao brže, efikasnije i bolje radimo.

Dr STEVAN LILIĆ:

Ovo je bilo nešto što je pravicima od direktne koristi i pomoći. Pitanje praktične aplikacije je u suštini ono pitanje koje nas muči. Vi znate od čega pati naš pravni sistem? – on pati od jedne čuvene boljke, »reumatizma« koji se zove »raskorak norme i stvarnosti«. Dok se to pitanje ne reši, a ono ima više aspekata, ima opšti, socijalni, politički, pravni u užem smislu reči, ali i ovaj praktično-tehnološki aspekt. Mi tu moramo na odgovarajući način da nađemo te priključke kako bismo mogli normalno da funkcionišemo, dakle, da sistem dovedemo u stanje u-potrebljivosti.

DRAGAN DAVIDOVIĆ:

Kolega Jovanović je rekao da sam bio pesimističan. Kolega Jovanoviću, ja sam se trudio da budem realan, ne pesimističan. Što se kaže, dobrog se ne plašim, plašim se onog što može loše da nas snađe, pod prvo.

Drugo, što se prakse tiče, da li je to »Windows«? (*Upadica:* Jeste). Ja sam takođe, napravio jednu praksu od nekoliko hiljada sudskih odluka i 580 integralnih zakonskih propisa, počev od Građanskog zakonika Kraljevine Srbije. Ali sam se plašio, pitao sam se, baš zbog autorskih prava, da li svako od nas ima legalni »Windows«?

MIRKO JOVANOVIĆ:

Ja ću odmah da odgovorim: nema gotovo niko, koliko ja znam, sem nekoliko zvaničnih državnih institucija. Postoje dva zanimljiva odgovora u vezi sa tim. Ja

sam čuo da je neposredno ovih dana trebalo da stigne prvi kontingent diskova CD-a sa »Windows-ima 95« na srpskom jeziku. To je vrlo zanimljiva stvar, ali ne znam da li je to tačan podatak? Čuo sam da ćemo vrlo brzo dobiti »Windows 95« sa srpskim komandama, sa svim onim alatima koji idu uz to i koji će, zaista, biti za nas revolucionarni pomak; dakle, čak i proveru ispisivosti odnosno gramatičkih pravilnosti, itd.

Dakle, kratak odgovor je: Trenutno, skoro niko u Jugoslaviji nema legalan. Microsoft je otvorio proces legalizacije kroz smanjenu uplatu. Ažuriranje verzije »Windows 95« na taj način je zamislio legalizaciju postojećih verzija. Mislim da je »Windows« okruženje koje jedino ima budućnosti; toliko je ovladalo da svaki drugi pokušaj rada van toga je potpuno besmislen.

Dr DRAGAN PRLJA:

Ja ću dati potpuno preciznu informaciju. Znači, zvanični distributer »Microsoft-a« pustio je u promet u Jugoslaviji »Ofi 97« sa našim slovima. »Windows 95« kao operativni sistem još nije prilagođen, ali je najavljeno njegovo prilagođavanje u nekom skorašnjem periodu.

Dr STEVAN LILIĆ:

Udruženje pravnika Jugoslavije ovlašćeno koristi »Window-s«; dakle, to nije piratska stvar, nije iz Bugarske CD, nego je sve redovnim putem.

Još jednom izražavam žaljenje što naše koleginica i kolega nisu sa nama! Sada bih vas upoznao sa nečim što bi bilo najosnovnije u njihovim radovima.

Prvo bih nešto rekao o radu »Internet – lavirint prava«, *dr Mirjane Drakulić*, profesora Fakulteta organizacionih nauka u Beogradu. Preporučujem da ga pročitate. To daje opšti presek koje efekte ima »Internet« na pravo – evo, možete videti i prezentaciju koja je pripremljena; ali, nažalost, daćemo samo osnovne Hi-lajtove iz cele prezentacije.

To je oblast koja se polako ali sigurno artikuliše u jednu pravnu disciplinu, koja može da se nazove »Kompjutersko pravo«. Koleginica Drakulić je pionir u toj oblasti; ona je prošle godine izdala jednu monografiju na temu »Kompjutersko pravo, osnovi kompjuterskog prava« i obuhvata pojedine oblasti koje, po njenoj oceni, spadaju u to što bi se nazvalo kompjutersko pravo. Jedna oblast je vezana za autorska prava; postoje različita gledišta i stavovi u tom pogledu. Čak se dolazi do nekih ekstremnih mišljenja da kompjuterska tehnologija i pojava »Internet«

znači »smrt« pravne discipline koja se zove »autorsko pravo«. Ono neće moći da izdrži sa svojim tradicionalnim institucijama, to što se zove autorsko-pravna zaštita, barem onako kako smo je znali do sada.

Druga velika oblast je kompjuterski kriminal. To je jedna fascinantna oblast, gde je teško zamisliti sve to šta može da se uradi sa kompjuterom u smislu kriminala, u najširem smislu reći, pa do provala u Stejt department, što neko reče ovde – naša »braća« Hrvati, zapravo, »mali bratić« iz SPlita; neki splitski hakeri su provalili u kompjuterski sistem Stejt departmenta, tako da je čak i »predsjednik imao problema međunarodnog karaktera«, jer su se u Splitu odmah sjatili i uhvatili to društvo, i oduzeli im kompjuter. Ovi su čak podneli tužbu i mislim da će morati da im vrate kompjuter.

Imamo jednu oblast koja se tiče privatnosti. To je zaista komplikovana oblast – u kojoj meri čovek zaista može da se zaštiti od te svemoćne kompjuterske tehnologije? Recimo, da li vi možete da se zaštitite od toga da vas mi slikamo i stavimo na »Internet«, dakle, trenutno ste na planeti, vidi se kako sedite ovde na našim sesijama.

Evo šta kolegica Drakulić zaključuje povodom ovog njenog pitanja:

»Internet je doneo pravu ozbiljne probleme i teške dileme; otvorile su se pukotine na moćnoj kori pravnog jezgra. Virtualna stvarnost i kibernetički prostor zahtevaju nova rešenja i izgradnju sasvim novih postulata. To nije lako, a neće biti ni brzo. Neki razvijeni pravni sistemi već su se uhvatili u koštac sa novonastalim dilemama. Mnoge međunarodne organizacije začuđujuće su brzo reagovala u identifikaciji problema, ali ne i u njihovom rešavanju.

U okviru samog Interneta preduzimaju se zamašne aktivnosti u postavljanju pravnih osnova samoregulacije. Međutim, sve to kao da Jugoslaviju nije baš mnogo dotaklo. To je donekle i razumljivo, jer naše pravo još nije preraslo ni klasične probleme kompjuterizacije – pazite, »klasične probleme kompjuterizacije!«

»Poštovanje dosadašnjih brzina reagovanja doneće Jugoslaviji stvarne probleme na nacionalnom planu, a još više i u međunarodnim okvirima.«

To je suština stanja našeg problema.

Ja bih zaključio prezentaciju kolegice Drakulić sa jednim stvarnim događajem kod nas. To se dogodilo u jednoj advokatskoj kancelariji – koju neću imenovati. Kada je advokat sebe uključio u Internet, odnosno svoju elektronsku poštu, da redovno obavlja poslove, pojavilo se na ekranu: »Carinska služba njenog veličanstva!« Čovek se zaprepastio jer je pisalo: »Molim vas, odmah da prekinete sa onim što ste radili, jer ste ušli u sistem, mi smo vas uhvatili!« itd. Letelo je »perje« na sve strane. Šta se ispostavilo? Jedan od njegovih rođaka – pripravnika, koristio je, putovao je po Internetu, pronalazio je veoma zgodne slike veoma zgodnih individua, naročito ženskog pola, i to je eksportovao pravo u Englesu svom kolegi tamo, ali carinska služba njenog veličanstva je to upecala, jer to nije dopušteno prema njihovim propisima o pornografiji!

Dakle, vidite kako to već funkcioniše i kod nas. Još jedan zanimljiv podatak, pre nego što pređem na sledeće izlaganje.

Čuveni FBI, koji su imali još čuvenije »Eliot Nes-ove« i njihove »Gan men-ove«, oni koji su revolveraši, koji su se obračunavali sa drugim revolverašima, danas više nemaju toliko »Gan men-ova«, nego imaju »Si men-ove«, a to su oni koji rade na kompjuteru. FBI danas ima više kompjuterskih stručnjaka nego što ima onih agenata u klasičnom smislu reći. Evo kako teče ta transformacija, kako je Internet svuda prisutan!

Kolega dr Milorad Ivočić, docent Pravnog fakulteta u Podgorici, ima vrlo zanimljiv rad »Pravo i prenošenje informacija«. To je rad šireg karaktera, rekao bih čak i filozofskog karaktera, o tome kakva je uloga informacije danas i daje jedan vrlo dobar pregled razvoja raznih medija, od štampanih medija pa do savremenih medija. Evo kako kolega Ivočić zaključuje u pogledu elektronskih medija:

»Elektronski mediji utiču na institucije država, jer su, pre svega, manje ograničeni nacionalnim granicama i stoga se nalaze pod manjom političkom kontrolom države. U demokratskim društvima skoro potpuna sloboda postoji u pogledu objavljivanja knjiga i novina. Nešto manja sloboda u emitovanju radio i televizijskih programa proističe iz zahteva da ovi mediji treba da služe javnom interesu, ali se i ovde može zapaziti opadanje političke kontrole.

Istorijat ovih medija u Evropi, od 1980. godine na ovamo je vrlo ilustrativan. Sve do tada razvitak radija i TV bio je u rukama vlada i pod strogom kontrolom, državnim monopolom. Ta se situacija izmenila usled nekoliko razloga koji su bili izvan uticaja države. Tehnološki napredak bio je najznačajniji razlog – emitovanje putem satelita i kablovskog sistema dovelo je do toga da staro opravdanje »zbog tehničkih nemogućnosti«, na primer, nedostatak dovoljnog broja kanala, postane jednostavno zastarelo, pa više nije bilo moguće opravdati državnim monopolom.

Nešto nam je vrlo poznata ova situacija. Ja bih sa tim zaključio i prešao na treći rad.

To je rad kolege mr Milana Markovića, asistenta Pravnog fakulteta u Podgorici. On je izneo jedan veoma detaljan i zanimljiv rad na temu »Upravna reforma i proces informatizacije« uopšte u oblasti uprave kao i u drugim oblastima; ali, oblast uprave je veoma podložna informatizaciji, s obzirom da uprava ima ogromni broj svakodnevnih zadataka, ogromni broj odluka koje dnevno donosi – ono što se zove sprovođenje prava u svakodnevni život, ili ako hoćete primena zakona, ili ako hoćete donošenje pojedinačnih akata. Tako da je pitanje reforme uprave, između ostalog, i tehnološko pitanje danas, nije samo organizaciono i političko, već ima ključni tehnološki aspekt, naravno vezan za primenu informatičke tehnologije. Evo šta kaže kolega Marković:

»Korišćenjem velikih baza podataka uprava postaje spremna da odjednom ili uz razumne troškove sastavi informaciju ili izvrši analizu, što ranije nije bio slučaj. Ostvaruju se nepregledne mogućnosti da analize, informacije i drugi stručni materijali koje pripremaju organi uprave budu argumentovani i zasnovani na proveranim

i aktuelnim podacima. Time se i suština upravne funkcije menja. Shodno tome, tradicionalna poimanja u upravi, njenim funkcijama i načinu organizovanja moraju biti zamenjeni novim, savremenijim». O tome smo nešto detaljnije čuli u referatu kolege Dimitrijevića – o pitanju kako uprava mora da odgovori zahtevima savremene i javne službe koja pruža javne usluge. Danas je državna uprava, pre svega, glavni pružalac informatičkih usluga građanima, a ne više onaj operativni rukovodilac, na primer, državne železnice, državne bolnice, državnog univerziteta, itd.

Uz vašu dozvolu, sada bih prešao na, zaista, sumarno izlaganje svog referata koje se tiče pitanja prava privatnosti.

Pravo privatnosti je veoma zavodljivo pravo – šta je to što je ono moje privatno, dakle, moja privatna sfera. To je pitanje koje je evoluiralo otprilike od pre stotina godina kada su se pojavili prvi uređaji informatičke tehnologije, a mi još nismo znali da se oni tako zovu, kao što su: telegraf, telefon, gramofon i kasnije druga sredstva: faksovi, telefaksovi i naravno kompjuteri i Internet.

Tada se pod pravom privatnosti, uobičajenom po čuvenoj sentenci nekih američkih sudija, podrazumevalo pravo da se bude ostavljen na miru. To je ono gde ne možeš da mi diraš; ako odem kući, sednem da gledam utakmicu i pijem pivo, to je moja stvar i tu ne može niko da me dodiruje. Međutim, očigledno je da takva negativna definicija prava privatnosti nije mogla da opstane u savremenim uslovima. Samo u Beogradu postoji 48 kamera postavljenih na svim javnim mestima i ulicama, koje prate tok saobraćaja! Kad se šetate gradom, bacite pogled i videćete da poneka bandera nije bandera sa svetlom nego sa kamerom. Praktično je ceo grad na taj način pokriven. Tu se mogu postaviti određena pitanja privatnosti.

Danas se pod privatnošću, u pravnom smislu, podrazumeva, manje-više, pozitivna, aktivna definicija u smislu da svako ima mogućnost, efikasnu mogućnost da kontroliše koje će informacije o sebi davati drugima. Dakle, to je pravo privatnosti ili pravo na privatnost, koje se razume kao kontrola informacija koje o sebi projektuješ u svojem okruženju – dakle, šta ćete znati o meni, šta ćete znati o Jugoslovenskom društvu za pravnu informatiku, šta ćete znati o Kopaoničkoj školi prirodnog prava? To je nešto što svaki od tih subjekata sam za sebe kontroliše.

Mislim da bi bilo interesantno za ovu priliku dati jedan sumaran pogled i pregled kako je, zapravo, došlo do uobličavanja ovog pravnog područja. Za razliku od većine naših referata koji su dobrim delom imali i praktična pitanja, ovo je jedan opštiji pristup.

Ova oblast se kod nas, uglavnom, razvila pod nazivom »pravna informatika« ili »primena kompjutera u pravu«. To je bilo više vezano za tehnološku stranu stvari, recimo, za upotrebu računara u pisanju pravničkog teksta, u izradi zakona, u izdavanju rešenja, pa čak i u formulaciji sudskih odluka.

Međutim, danas se, ipak, artikuliše jedna grana koja se može nazvati »kompjutersko pravo« i koja ima specijalizovane svoje podsisteme, kao što su neke koje sam naveo: pravo i kompjuterska tehnologija, zatim, kompjuterski kriminal, softverska zaštita i autorsko-pravna zaštita, zatim, primena ekspertskih sistema u pravu,

ili drugih grana odnosno podgrana koje su nove, kao što su »netlo« – pravo mreže, ili recimo »sejbrlo«. Mi imamo problema u prevodenju tog izraza; zato se ponekad prevodi kao pravo kibernetičkog prostora; to je virtualni prostor koji postoji na Internetu.

Virtualni prostor ili virtualna stvarnost, zapravo, znači veštačka stvarnost. To je jedna od tih čuvenih kontradikcija koje su vrlo realne i vrlo normalne, kao što je, recimo, naučna fantastika – ili je fantastika ili nauka; a ovo – ili je stvarnost ili je veštačko?

Dakle, ova naša prava veštačka stvarnost, koja se nalazi na Internetu, odnosno u Internetu je jedno posebno pravno područje, kako se tu komunicira, kako možeš da koristiš podatke. Mi smo čuli dve-tri vrlo banalne stvari – recimo, kako citirati sa Interneta? To otvara velike probleme. To nije samo pravna stvar nego stvar raznih nauka koje se bave tim stvarima, bibliotekskih nauka.

U referatu kažem: »Zanimljivo je da nastanak i razvoj kompjuterskog prava u drugoj polovini ovog veka veoma podseća na nastanak i razvoj upravnog prava iz druge polovine prošlog veka«. Naravno, zar ste mislili da sam mogao drugu analogiju napraviti?!

Administrativno pravo nije bilo poznato ni rimskim ni srednjevekovnim pravnicima. Kako se ističe u evropskoj pravnoj tradiciji Srednjeg veka, vladalo je uverenje da znanje kao takvo ne može da zastari; naprotiv, što je nešto starije, to je istinitije. Ovo je stanovište koje je polazilo od premise da suštinski posmatrano ničeg stvarno nema novog svodilo je ulogu znanja na otkrivanje već postojećeg; na primer, fizičkih pojava ili čak kontinenata.

Razvojem industrijskog društva i aktivnim uključivanjem države u socijalne procese, naročito sredinom i krajem prošlog veka, nastaju i razvijaju se do tada nepoznate pravne institucije, pa i čitave pravne grane. Tako u okvirima nove grane administrativnog prava prodiru i potpuno nove pravne institucije, kao što su, recimo, upravni postupak. Mi danas upravni postupak smatramo kao normalna stvar, ali pre 50 ili 70 godina upravno odlučivanje je bilo apsolutno inkompatibilno sa formalizacijom postupka. Smatralo se da je jedini pravi pravni postupak – parnični postupak, i da su samo parnični odnosno sudski postupak, i krivični – zbog određenih razloga mogli da budu formalizovani. Upravno odlučivanje, apsolutno, ne podleže pravno-zakonskoj regulaciji. Mi se danas uopšte ne sećamo da je tako nešto tada postojalo.

Upravni ugovori, nova pravna institucija; da li je to ugovor ili upravni akt? U našem pravu upravni ugovori ili ugovori o koncesiji nisu baš mnogo aktuelna pitanja. Mi smo, na Kopaoniku pre par godina imali tu jednu sekciju, ali na primer, francusko pravo, nemačko pravo ima ogromnu količinu upravnih ugovora; to su ti ugovori o koncesijama, ugovori koji su doneti u javnom, opštem interesu, itd.

Upravni spor je, isto tako, jedna nemoguća konstrukcija: ili je upravno odlučivanje ili je sudski spor; dakle, spojene su dve nespojive stvari i mi danas to smatramo kao vrlo normalna stvar.

Zatim, tu su druge institucije kao što su, recimo, državljanstvo, eksproprijacija, patent, ekološka zaštita, itd. Posledica ovoga je da upravno pravo danas predstavlja izuzetno složen i dinamičan socio-pravni konglomerat pravnih, socijalnih, tehnoloških i drugih institucija koje gravitiraju oko kompleksa označenog kao javna uprava, odnosno javna služba, sa ciljem uspešnog obavljanja socijalne regulacije.

U tom smislu, kao što je svojevremeno bilo upravno pravo, tako i kompjutersko pravo danas predstavlja izvoriste ne samo potpuno novih – na primer kompjuterski kriminal, već i mnogih recikliranih tradicionalnih pravnih institucija. Čak se može reći da i kompjutersko pravo već ima neke svoje tradicionalne oblasti, kao što sam malopre napomenuo.

Na nivou međunarodnog prava, pravo privatnosti se smatra kao jedno od fundamentalnih ljudskih prava; dakle, ulazi u tu nomenklaturu osnovnih ljudskih prava. U kontekstu međunarodnog prava, pravo privatnosti je jasno i nedvosmisleno utvrđeno kao fundamentalno ljudsko pravo koje uživa pravnu zaštitu. Tako je još 1948. godine, odredbom člana 12. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima utvrđeno da niko ne može biti podvrgnut svojevremenoj ometanju njegove privatnosti, doma, porodice, korespondencije ili napadima na dostojanstvo i reputaciju.

Godine 1967, na Konferenciji nordijskih zemalja, održanoj u Stokholmu, u organizaciji Međunarodnog komiteta pravnika, tj. Međunarodnog udruženja pravnika, napravljena je jedna osnova onoga što se uključuje u pravo privatnosti. U tom pogledu, pravo privatnosti obuhvata: zaštitu od mešanja u privatni život porodice i kućni život, mešanje u fizički i psihički integritet, moral i intelektualni život, napada na čast i dostojanstvo, prikazivanje u lažnom svetlu, objavljivanje nevažnih činjenica iz privatnog života koje čoveka izlažu sramoti, neovlašćena upotreba imena, identiteta ili lika, špijuniranje, vrebanje, posmatranje i uznemiravanje, mešanje u korespondenciju, objavljivanje podataka koji su dati ili primenjeni u uslovima delatnosti profesionalnog poverenja, zloupotreba privatne komunikacije – pismene ili usmene.

Ovim bih, praktično, i završio. Sve ostale podatke i detalje imate u samom radu. Ali, hteo sam da navedem dva slučaja u pogledu zaštite privatnosti, koja su vrlo ilustrativna:

Jedno su naše banke ili tzv. »banke«: U bankama, kao što znate, svi vole veoma da pričaju i nema ničeg radosnijeg kad službenik ili službenica banke kaže: »A, vi ste došli! Malopre je upravo došao vaš kolega; on je podigao toliko i toliko, on je uložio toliko i toliko!« Dakle, ta socijalna prisnost je veća od raznih obaveza koje imamo.

Takođe, još sličnija ili još gora situacija je u pogledu zaštite raznih medicinskih podataka: »A, malopre je bila vaša komšinica ili vaš kolega, ima teško oboljenje bubrega, jedva je ostao živ!« To je nešto za što će kod nas trebati malo više vremena da apsolviramo.

Za kraj sam ostavio jednu poruku u pogledu prava i tehnologije, a to je nešto što su cinici izmislili i kažu: »Znaš, čim ti postane jasno o čemu se radi, budi sto posto siguran da je to već zastarelo!«

Dakle, mi imamo strahovitu dinamiku i mi moramo, ipak, da držimo jedan korak sa svim tim. Ja sam siguran da je i ova naša Sekcija dala jedan mali, ali ipak značajan, doprinos u razmatranju mnogih pravnih pitanja ne samo po svojoj suštini, nego malo i po svojoj zanimljivosti.

Ujedno, koristim priliku da se zahvalim svim kolegicama i kolegama, koji su bili tako ljubazni i koji su uložili truda i napora da se uključe u našu Sekciju, da i mi doprinesemo nekoj inovaciji našoj Kopaoničkoj školi prirodnog prava.

DRAGAN DAVIDOVIĆ:

Mislim da imamo gomilu reklamiranja, da ne kažem i reklamerstva, i to na samom Internetu. Zašto ne bismo napravili – to može naše Društvo pravnika informatičara preuzeti na sebe – jednu bazu gde bi se ljudi nezadovoljni, odnosno imali primedbe na razno-razne usluge – da li je to usluga koju je dobio, ili roba loša – i čovek koji se zainteresuje da može da dobije podatke i one negativne o pojedinim stvarima. Normalno, onaj ko bi dao taj podatak odgovarao bi, pa neka izvoli neka ovaj ude u parnicu da je oklevetan ili bilo šta.

Dr DRAGAN PRLJA:

Ja bih o ovome dao svoje mišljenje. Znači, na Internetu postoje institucionalne prezentacije i privatne prezentacije. Znači, svako ko želi može da postavi svoju prezentaciju i on odgovara za sadržaj te prezentacije. Jugoslovensko društvo za pravnu informatiku, naravno, može da pravi takvo nešto u onom segmentu koji se odnosi na pravnu informatiku. Možemo to da u izvesnoj meri kontrolišemo i da ocenjujemo sadržaj tih informacija.

MILAN VUČINIĆ:

Ja bih dao jedan predlog za razmišljanje i jedno pitanje. Imao bih pitanje za kolege koje su pisali rad o ugovorima o informatičkim uslugama – kako definisati predmet ugovora? Mislim da je to kompleksno i teško pitanje.

Drugi predlog za razmišljanje. Radi se o pravnom obrazovanju u toj oblasti. Da sada preskočim osnovno i srednje obrazovanje. Imam predlog da se na fakultetima definitivno pravna informatika uvede kao redovan predmet, jer bruceši koji su ove godine upisali prvu godinu – studije će završiti u 21. veku. Tada neće moći da rade ako to ne znaju. I ne samo oni, nego i drugi studenti. Naravno, to je ogroman posao; neophodno je da država učestvuje u tome – uprava, pravosuđe i svi drugi segmenti države, da obuču pravnike sa ovom složenom problematikom.

Dr DUŠAN NIKOLIĆ:

Dakle, postavljeno je pitanje kako definisati predmet ugovora o informacionim uslugama? Odgovor je vrlo jednostavan. Mi to moramo precizirati posebnim ugovorima, odnosno ugovornim klauzulama. Moramo imati preciznu zakonsku regulativu kojom bi ove problematike regulisali.

Dr STEVAN LILIĆ:

Još je nešto bilo oko informatičkog opismenjavanja ili obrazovanja pravnika, odnosno studenata. Pravna informatika postoji; ona je predmet. Sam taj formalni status mislim da nije presudan; dobar deo studenata zna i prisustvuje, čak toliko veliki broj da imamo problema sa smeštajem, a naročito od kad smo počeli i aktivno da dajemo praktične časove, odnosno mogućnost da studenti koriste Internet. To postoji i na drugim fakultetima, sigurno u Nišu, i u Podgorici se taj predmet uvodi.

Ako mogu da zaključim, sami studenti nemaju problema, oni to pitanje mnogo lakše rešavaju nego što se mi zamišljamo da to treba institucionalno da se reši. Dok se mi smislimo, oni su to već odavno rešili. Oni umeju da komuniciraju na taj način. Moja polulegalna istraživanja i razgovori sa studentima pokazuju da je dobar deo njih kompjuterski pismen, govori engleski jezik; treće, vrlo je zanimljivo da nikad nisu bili van zemlje! Ali, imaju kompjutersko znanje, imaju znanje stranog jezika, ali nemaju kontakt sa međunarodnim okruženjem.

To je sada problem druge vrste; dakle, oni imaju virtuelni kontakt, oni su u virtualnoj realnosti, ali nisu u fizičkoj, realnoj realnosti.

Takođe, imamo duže vreme mogućnosti da se pravnici svih vrsta, oblika, širina, debljina naknadno opismene, odnosno da direktno nauče kako da koriste Internet; jer, to opismenjavanje je ipak tehnička stvar koja nas mnogo ne zanima.

Što se tiče Internet-kurseva, odnosno kurseva za elektronsku poštu, možda bi kolega Prlja nešto mogao da kaže?

Dr DRAGAN PRLJA:

Jugoslovensko društvo za pravnu informatiku otvorilo je prvu kompjutersku laboratoriju za pravnike pre dva meseca. Ona se nalazi u Makedonskoj ulici broj 25. Svako ko želi može tamo da se opismeni, što se tiče Interneta. Pravni fakultet u Beogradu otvara svoju kompjutersku laboratoriju oko 20. decembra; to je za pet-šest dana. Pravni fakultet u Podgorici dobio je sredstva, uređuje prostorije i u martu mesecu počće da radi kompjuterska laboratorija. Pravni fakultet u Nišu, koliko znam, je baš ovih dana dobio Internet.

Prema tome, siguran sam da će u kratkom vremenskom periodu početi da radi pet-šest kompjuterskih laboratorija isključivo namenjenih pravnicima. Znači, tu će biti mesta za praktičnu obuku. Mnogo je ozbiljniji problem kompjuterskog prava i stvaranja kadrova, odnosno ljudi koji će sa pravne tačke gledišta rešavati probleme; menjanje zakonodavstva ide mnogo sporije.

Dr STEVAN LILIĆ:

Mi imamo već pionire-entuzijaste, kao što je kolega Davidović koji je pre tri-četiri godine počeo sa formiranjem baze zakona odnosno propisa. Takođe, bitno je da ova baza sudskih odluka bude dostupna nama. S tim u vezi, jedna mala napomena:

Mi u našem pravnom sistemu i našim pravnim glavama imamo veliki problem sa sudovima. Mi još uvek ne razumemo sudove kao legitimne proizvođače prava. Mi mislimo da je pravo pravo samo ono što je u zakonu, a mnoge zemlje, Evropska unija – njihovi pravni sistemi su proizvedeni od strane sudskih odluka. Mi imamo vrlo jedan nepristojan način komunikacije sa sudskim odlukama. Mi ih zovemo, kao što ste čuli, Pž, Kž, Gž itd., a nemamo ono »Lilić protiv, na primer, Savezne republike!« – naravno, ne mislim na sebe! Ili, čuveni slučajevi kao što su Marbori, Versus medison, koji su veliki slučajevi, a siguran sam da takvih ima.

Prema tome, ovakva baza sudske prakse je prvi korak ka tome da se i sudstvo etablira kao jedna legitimna institucija, jedan validan faktor u celokupnom pravnom sistemu.

Dr ZORICA MRŠEVIĆ,
viši naučni saradnik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja u Beogradu

Ja ne znam kako ćemo sve to da regulišemo? Činjenica je da to sve prodiere oko nas. U Finskoj je nedavno bio slučaj jednog asistenta na unvierzitetu koji je,

prateći neku feminističku diskusiju, bio iznerviran; i onda je poslao jednoj od akterki uvredljivu poruku: »Bolje se ubij nego što si to što jesi, i što nisi to što nisi!« On je momentalno ostao bez pristupa Internetu, privilegovanog preko univerziteta. On sada može da ide komercijalno i da to plati, ali to dosta košta.

Tu se daje sistem »žutih kartona«; dobije se jedna opomena, pa ako se dobije druga opomena za vređanje, onda se dobije »crveni karton«, odnosno gubite pristup Internetu.

Ja se sada pitam: Kada mi sve to uvedemo, a mi naravno o tome uopšte ne mislimo, a to se tamo na određeni način razvijalo, znači, to niko njima nije dao iz neke još razvijenije zemlje – Švedske, Severnog pola, Marsa, itd., nego su oni, razvijajući celu tu stvar, došli do zaključka da neko nekog tu može da vređa, da neko može da krši elemenarne ljudske principe, pa su uvodili u hodu pravila ponašanja.

Da li i mi to radimo? Da li će kod nas neko izgubiti na Pravnom fakultetu pristup Internetu ako uvredi ovoga ili onoga, ili ako prekrši neki spisak pravila koji će biti napravljen? Da li vi znate da oni komercijalni provajderi imaju neka pravila? Šta nam je činiti kao pravnicima da tu imamo neku povećanu odgovornost; znači, ne samo da kupimo tu stvar i da se naučimo da je koristimo, da pričamo, nego mi se čini da je potrebno utvrditi pravila ponašanja, neki »fair-play« mora da postoji.

Dr DRAGAN PRLJA:

Ja bih komentarisao, kada je Internet u pitanju, i etikecija na Internetu. Na Internetu postoje određena pravila ponašanja; znači, ne postoje nikakvi zakonski propisi, niti nešto što rade provajderi, nego na samom Internetu postoje određena pravila ponašanja; znači, ne postoje nikakvi zakonski propisi niti nešto što rade provajderi nego na samom Internetu postoji niz sajtova koji objašnjavaju kako se treba ponašati na mreži i kakve su posledice za kršenje toga. Posledice mogu biti takve da određene organizacije i udruženja, koji nešto tako urade, pošalju svaki dan po hiljadu i dvestotine poruka, tako da će oni dobro razmisliti sledeći put da li će nekoga uvrediti iz te organizacije!

Znači, postoje različita sredstva koja nisu zaista regulisana nekim zakonskim propisima, nego su regulisana neakvim pravilima ponašanja na mreži.

Odgovornost za ono što je u zakonskim propisima snose provajderi lično. Korak koji je učinjen na Pravnom fakultetu mislim da je dobar početni korak, da će biti strogo vođena intervencija o svakom korisniku računara; znaće se tačno ime i prezime. Ne postoji mogućnost da neko nekoga uvredi na osnovu lažnog lobovanja na mrežu itd. To je već početni korak. Da li će se nešto u tom pravcu raditi, ne znam, ali vrlo rado ću učestvovati u takvim poslovima.

Dr STEVAN LILIĆ:

Tu se otvara i pitanje privatnosti raznih spiskova. Ako si na spisku onoga koji koristi kompjutere, znači da znaš da koristiš kompjutere. Zamislimo neki hipotetički rat zvezda: da je stiglo negde sa druge planete, pa onda pohapse sve one koji znaju da rade na kompjuteru da bi onemogućili odbranu Zemljana od napada spolja.

Ovo što vam ja pričam nije, naravno, samo hipotetično. Postoji jedan duboko urođeni strah. Jer, totalitarni režimi, recimo, nacistički režimi i drugi ekstremno-apsolutistički režimi koji su upravo koristili takve evidencije. U Nemačkoj su korišćene takve evidencije u vezi sa rasnim odnosno etničkim poreklom, u komunističkim zemljama u vezi sa političkim idejama, itd.

Dakle, uvek postoje dve strane, posebno kada se to postavi u pravni kontekst.

Moje je mišljenje da će tu morati vremenom pitanja koja su, zapravo, postavljena koje su granice, recimo, tolerancije, vređanja, upotrebe ovoga ili onoga – moraće da se rešava na dva načina to pitanje, kao što su i do sada sva pravna pitanja rešavana na dva načina: jedan je legislativom, a drugi je sudskim odlukama. Dakle, sudske odluke su praktičnije.

Mi ne možemo da čekamo sveobuhvatnu normativnu regulaciju svega; to je bespredmetno, to je besmisleno. Dakle, postoje određeni zakonski okviri i za to moraju da postoje kompetentne odluke tim povodom.

Ja sam tragao i nisam naišao ni na jednu sudsku odluku koja bi bila zanimljiva za našu Sekciju, da imamo sudski slučaj vezan za kompjutersko pravo kod nas. Nešto što sam uspeo da saznam je delimično. Mi tragamo za tim. Ako vi imate nešto što makar ima daleku srodnost sa nekim kompjuterskim slučajem ili slučajem kompjuterskog prava da nam se javite!

Uostalom, u ovom časopisu koji vam je stavljen na raspolaganje, unutra ćete naći informacije o Društvu, možete se uključiti i u rad Društva. Naročito nas interesuju te praktične pravne stvari.

Ovaj slučaj na koji sam ja naišao, veoma posredno, nedovoljan je da može da bude artikulisan kao jedan slučaj koji bismo mi ovde radili. Ticalo se, ustvari, kompakt-diska, odnosno nekih situacija u vezi sa Zavodom za statistiku koji je vodio neke podatke na računaru, pa su ti podaci bili objavljeni, odnosno preštampani na kompakt-disk; pa da li je to bila službena tajna – znate našu omiljenu paranoju, »tu su svi oko nas da uhvate naše podatke«. Eto, tu se pojavio kompakt-disk, tako da je ta sudija koja je rešavala, morala da se upozna sa tim da bi mogla da komunicira sa veštakom i da mu postavi odgovarajuća pitanja u vezi s tim.

To nas interesuje. Mi imamo preliminarne situacije. Zaista, kad naidete na takvo nešto, javite se! Svi naši referati koji su ovde prezentirani pristizali su elektronskom poštom i samo su ovde videli svoj papirni oblik prvi put!